

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גיליון 10, כסלו, תשפ"ב, דצמבר 2021

ניתן לקריאה באתר המכללה
<http://www.dyellin.ac.il>

**עוג או נתן מלך הבשן? עיון בשיר הילדים של נתן אלתרמן
'עוג מלך הבשן'**

נגה רובין

תקציר

מאמר זה עוסק בשיר "עוג מלך הבשן" מתוך ספרו של המשורר נתן אלתרמן "לילדים". לטענת מחברת המאמר קשה לקבוע שהשיר הוא אכן שיר ילדים או שיר המתאים לילדים, ואפילו לא טקסט המיועד לילדים ולמבוגרים כאחת. לדעת המחברת השיר פונה בעיקר לקהל מבוגרים ומעביר באופן מטפורי את תחושתו של אלתרמן באשר למקומו כיוצר מתבגר ואת חוסר הרלוונטיות שהוא חש לנוכח חילופי הדורות בתרבות העברית.

"עוג מלך הבשן" ומקומו בקובץ "לילדים"

בשנת 1972, שנתיים אחרי פטירתו של נתן אלתרמן, יצא לאור ספר הכולל מבחר של יצירותיו לילדים, ושמו "לילדים". את הספר ליוו איוריה של מי שהייתה ידועתו בציבור, הציירת צילה בינדר. הספר מורכב משני שערים. הראשון, הקטן יותר, כולל תשעה טקסטים,¹ מקצתם יצאו לאור בעיתונות וכקבצים נפרדים שנים רבות לפני שיצא "לילדים" כספר.² השער השני, כפול באורכו, כולל שמונה עשר טקסטים, כולם תרגומים מידיש³ ומרוסית.⁴ גם את הטקסטים בחלק זה תרגם אלתרמן בשנות השלושים והארבעים. הטקסט היחיד המופיע בשער הראשון של הספר, שפורסם לראשונה סמוך מאוד לצאתו לאור של הספר "לילדים", הוא "עוג מלך הבשן".⁵ השיר נדפס לראשונה רק שנתיים לפני הדפסת "לילדים", בשנת 1970,⁶ בתוך קובץ שירים וסיפורים לילדים.

בשנת 1971, שיר זה נמנה אומנם עם שירי המופע המצליח לילדים "הוה ועודד בארץ הקסמים"⁷ שהלחין משה וילנסקי, אך נדמה כי השיר לא זכה להצלחה מרובה.⁸ גם במחקר הספרותי הוא כמעט ולא זכה להתייחסות.

אלתרמן כיוצר לילדים

כפי שמעידה שיכמנטר,⁹ חוקרי ספרות הילדים של אלתרמן בחנו על פי רוב את שירי הילדים שלו בהשוואה לשירתו למבוגרים, כמעט מבלי להתייחס אליהם בהשוואה ליצירת הילדים בתקופתו.¹⁰ שיכמנטר מציינת כי כבר בשנות הארבעים כתיבתו של אלתרמן לילדים הייתה רלה בהשוואה ליצורים אחרים שכתבו לילדים, שרבים מהם היו חלק מאותה חבורה ספרותית שאלתרמן נמנה עם חבריה. היא מציינת כי בשנת 1958, כשיצא לאור ספר שירי הילדים המרכזי והמוכנה של אלתרמן, "ספר התיבה המזמרת", שזכה לעניין ועיסוק במחקר,¹¹ כבר היה סגנון כתיבתו לילדים ארכאי במידה רבה.¹² גם בשנים הבאות סגנון כתיבתו לא תאם את הסגנון ואת הזרמים הספרותיים שרווחו בארץ ביצירה לילדים. כך גם כשיצא

- 1 שירים ומחזות קצרים.
- 2 לדוגמא: האפרוח העשירי (פורסם לראשונה בהוצאת מחברות לספרות תש"ג), גד גיבור ציד (פורסם לראשונה ב"דבר לילדים", 11.11.1932) ונס גדול היה פה (נדפס לראשונה בדבר לילדים 15.12.1933 ובנוסח מתוקן במועדים, ספר ספרים לחגי העם, ספר חנוכה בעריכת חיים הררי ב-1951).
- 3 טקסטים של אליעזר שטיינברג, וקדיה מולודובסקי
- 4 טקסטים של צ'וקובסקי, סטרמיץ, ביאנקי, פדורצנקו, שווארץ, מטביב וגרנט. בעמוד השער כתוב "שירים סיפורים-בחרוזים והצגות...".
- 5 אלתרמן, נ. (1972). לילדים. תל-אביב, הקיבוץ המאוחד. עמ' 54-61.
- 6 אלתרמן, נ. (1970) עוג מלך הבשן. בתוך ש. טנאי וח. לופבן (עורכים) כולם רוצים להיות גדולים: שירים וסיפורים לילדים. תל-אביב: הוצאת ידידים ע"י הוצאת נוימן. השיר יצא שוב כספר בשנת 2011 בתוספת איורים של אביאל בסיל בהוצאת הקיבוץ המאוחד.
- 7 העורכת הספרותית של המופע הייתה תרצה אתר, בתו של אלתרמן.
- 8 ההופעה כולה זכתה להצלחה רבה אך כמדומה שלא דווקא שירו של אלתרמן. דוקלמו בה טקסטים מובהקים לילדים כמו "המפוזר מכפר אז"ר" של לאה גולדברג, ובכל מקרה קשה לכמת את הצלחת שירו של אלתרמן דווקא.
- 9 Shikhmanter, R. (2014). A Moment of rebirth: Alterman's Poetry for children. *Hebrew Studies*, 55 253-270 [להלן: שיכמנטר]
- 10 שיכמנטר, עמ' 261.
- 11 שמיר, ז. (2005). תיבת הזמרה חוזרת: על שירי הילדים של נתן אלתרמן. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. [להלן: שמיר] וכן דר, י. (2013). קנון בכמה קולות - ספרות הילדים של תנועת הפועלים 1930 - 1950. יד יצחק בן צבי: ירושלים. [להלן: דר].
- 12 חלק מהשירים בכל אופן נקלטו, ככל הנראה בגלל לחנים מוצלחים. לדוגמא השיר על בנימין מטורלה שהלחינה נעמי שמר. (אלתרמן, נ. (1958). ספר התיבה המזמרת. מחברות לספרות: תל-אביב. עמ' 7-11). [להלן: התיבה המזמרת]

לאור ספרו "לילדים" הכולל את השיר 'עוג מלך הבשן' שנתיים לאחר פטירתו. מכאן שקיים ספק עד כמה הספר השפיע על קהל קוראיו הפוטנציאלי, משמע קהל של ילדים. אך כפי שארחיב בהמשך דבריי, השיר אכן היה מיועד לקהל מבוגר יותר שיכול היה להבין את הסב-טקסט והביקורת שעלתה מן השיר.

סגנון הספר "לילדים" וייחודו של השיר 'עוג מלך הבשן'

סגנונם ואופיים של השירים בספר "לילדים" בשני השערים, מגוונים. מקצתם בעלי מגמות דידקטיות בולטות,¹³ אחרים בעלי אופי וסגנון המזכירים יותר מעשיות וספרות פולקלוריסטית.¹⁴ שני הסגנונות הללו מאפיינים את שירת הילדים של אלתרמן גם בתקופות מוקדמות יותר. יתר על כן, בתקופות קודמות של יצירתו, ובעיקר ב"ספר התיבה המזמרת", מצויים גם שירים היסטוריים או פסבדו היסטוריים-לגנדריים, כדוגמת השירים: "הקרב על גרנדה",¹⁵ "אנשי עליה שניה",¹⁶ "מסעות בנימין מטודלה"¹⁷ ו"ספני שלמה המלך".¹⁸

לטענתי שירו של אלתרמן על 'עוג מלך הבשן' אינו מתאים באופן חד משמעי לאף אחד מן הסגנונות שהזכרתי, אם כי אלמנטים מסוימים מכל אחד מהם מצויים בו. מצד אחד ברור שאין מדובר בשיר לגנדרים המתקיים בעולם פנטזיוני, ומצד אחר, אין זה שיר בעל מגמות דידקטיות ניכרות, שכן הוא אינו עוסק בנושאים כגון שירי החגים או עונות השנה. זאת ועוד, 'עוג מלך הבשן' גם אינו יכול להיחשב אחר משיריו ההיסטוריים של אלתרמן שכן אף על פי שהוא מתייחס לדמות שמוזכרת במקור במקרא, הוא אינו בא ללמדנו על דמותו של עוג ואינו נותן לנו כל מידע עליה.

מיהו עוג ומדוע בחר בו אלתרמן?

דמותו של עוג מלך הבשן נזכרת במקרא,¹⁹ אם כי היא שולית למדי. עוג מוזכר בעיקר כמי שנלחם בכני ישראל באדרעי, וכן מצוין שהיה "מן הרפאים" משמע: מן הענקים.²⁰ הופעתו הראשונה בספרות חז"ל היא בתוספתא, ובעקבותיה, לכל אורך ימי הביניים היהודיים, התייחסו חכמים לדמותו של עוג בהיבטים שונים.²¹ חכמים אחדים התייחסו לקשר בין ממדי גופו העצומים לבין העובדה הפלאית שנכנע לישראל,²² אחרים הציפו שאלות הלכתיות או פסבדו הלכתיות הקשורות אף הן לממדי גופו.²³ לטעמי, כיון שדמותו של עוג לא נבחנה מאז ומעולם כדמות היסטורית,²⁴ אלא בעיקר כאטרקציה פולקלוריסטית, גם אלתרמן בחר להקדיש את השיר לעוג לא כדמות ממשית, אלא מסיבות אחרות שאפרט בהמשך. הרצברג טוענת כי השיר מדבר אל ילדים ורלוונטי לעולמם, שכן הוא עוסק בעניינים שמטרידים ילדים כגון, תהליכי השינוי בגוף.²⁵ טענה זו מתאימה, בין היתר, לקביעתה של שיכמנטר, לפיה לשירי הילדים של אלתרמן היום יש ערך מוסף. לדבריה שתייהן חלק משירי הילדים שלו מובנים כיום לקוראים בדרך שונה משהובנו בעת שיצאו השירים לאור, והם

13 למשל אלו העוסקים בחגים ובעונות השנה: חג האילנות, סוכתנו, היורה או נס גדול היה פה.

14 לדוגמא: ילדה, כלבלב ופעמון.

15 התיבה המזמרת עמ' 81-88.

16 שם, עמ' 57-62.

17 שם, עמ' 7-11.

18 שם, עמ' 74-80.

19 הוא מוזכר במקרא חמש עשרה פעמים בלבד. פעמיים בספר במדבר (כא, לג ולב, לג) שמונה פעמים בספר דברים (א, ד; ג, א, ג-ה, י-יא; ד, מז) ארבע פעמים בספר יהושע (יב, ד; יג יב-יג; ל, לא) ופעם אחת בספר נחמיה (ט, כב).

20 לא אתייחס במאמר זה לדמותו הממשית או המדומה, בשאלה האם מדובר במלך ספציפי או בשם כולל למלכי הרפאים, ואף לא בשאלת האטימולוגיה של השם. מחקרים שונים נעשו בנוגע לדמותו, למשל רבין, ח. (תשכ"ז). עוג. ארץ ישראל: מחקרים בידעת הארץ ועתיקותיה, ח 251-254; שגיב, י. (2017) מקומות שנעשו בהם ניסים לישראל - על ברייתא, סכוליון ומה שביניהם. סידרא: כתב-עת לחקר ספרות התורה שבעל פה, לב. 111-143, ועוד.

21 במאמר אתייחס למספר מקורות תלמודיים שלטעמי אלתרמן עשה בהם שימוש כלשהו בשירו. מעניין יהיה לעמוד על הקשר בין דמותו של עוג לבין דמות ה-Orge המיתולוגית, מחקר החורג מגבולותיו של מאמר זה.

22 לדוגמא בבלי, ברכות נד ע"ב.

23 לדוגמא: תוספתא, שבת (ליברמן) פרק יז; בבלי, עירובין ל ע"א.

24 להבדיל מהדמויות והנושאים שהזכרתי, לדוגמא, בהערות 14-17.

25 "הגוף הגדול מרבה להעסיק הן את הילד והן את סביבתו הקרובה [...] הפחד פן לא יגדל ולא יגבה די הצורך, או פן יגבה ויגדל יותר מדי וכדומה". מאמרה הקצרצר, הוא אחד מהמאמרים היחידים שעוסק בשיר. הוא התפרסם סמוך לאחת מההרפסות הראשונות של הספר "לילדים". הרצברג ע. (1976). עוג מלך הבשן. הד הגן, מ' (ד'): 571. [להלן: הרצברג].

עונים על מטרת דידקטיות עכשוויות, או עוסקים בנושאים "תקינים פוליטיים".²⁶ אתייחס כעת לשאלה האם הטקסט 'עוג מלך הבשן' אכן מתאים לילדים או, למצער, גם לילדים.

'עוג מלך הבשן' טקסט אמביוולנטי?

משנות התשעים רווח במחקר ספרות הילדים המונח "טקסט אמביוולנטי". הטקסט האמביוולנטי מתאפיין במבנה כפול: הוא מורכב מדגמים הלקוחים ממערכת ספרות הילדים ומדגמים הלקוחים ממערכת ספרות המבוגרים.²⁷ כדי להכריע אם 'עוג מלך הבשן' יכול להיחשב טקסט אמביוולנטי, ראוי, בראש ובראשונה, לבחון באיזו מידה ניתן לראות בו בכלל שיר ילדים.

לבנת וברעם מתייחסות לשאלת הערכת יצירה איכותית לילדים ומציינות פרמטרים אחדים: בראש ובראשונה, הן טוענות, ספר ילדים מבקש לעסוק בחינוך ומשום כך נדרשת "עלילת היצירה לעמוד בסטנדרטים של מהימנות סיבתית".²⁸ מבחינה זו 'עוג מלך הבשן' יכול להיחשב טקסט לילדים, שכן קיימת סיבתיות ברורה בין חלקי השיר. עוד טענה שלהן היא כי בספר ילדים מוצלח תעוצב "מטאפורה אחת ויחידה ולמעשה אימאז' ספרותי - נ.ר.), שהיצירה מפתחת ומרחיבה תוך שהיא נדרשת לקשרי הקשרים המתקיימים בין שני שדות סמנטיים"²⁹ אין ספק כי גם מבחינה זו עומד הטקסט 'עוג מלך הבשן' בדרישות של שיר לילדים, שכן תיאור צמיחתו ההיפרבולית של עוג מתפתחת לאורך הטקסט כולו. היפרבולה זו מייצרת, מן הסתם, אפקט הומוריסטי, אשר אף הוא צריך להתקיים ביצירה לילדים.³⁰ לבנת וברעם מציינות גם כי יצירות מוצלחות לילדים "מזמנות לקוראיהן הצעירים מפגש עם דילמות מורכבות [...] בהקשר של פלורליזם, זכויות הפרט, קיימות וכבוד האדם והילה. [...] לצדד בקיומן של חולשות אנושיות ולהכיר בריבוי הפנים של בעיות ערכיות-מוסריות. לעתים יציגו [...] את עולם הילד, לבטיו ומצוקותיו, ובכך יפתחו צוהר אל עולמו הפנימי ויקדמו את שיח הזכויות בענייניו".³¹ גם כאן ניתן לראות שבשיר 'עוג מלך הבשן' ישנן דילמות מורכבות אם כי, כפי שאראה בהמשך דבריי, הדילמה המוצגת בשיר מורכבת מדי עבור ילדים.³² מובן שגם העובדה שהשיר התפרסם בקובץ "לילדים", עשויה לחזק את הטענה כי אכן זהו שיר שמיועד לילדים.³³

ובכל זאת, יש לא מעט מאפיינים בשיר שקשה להולמם עם טקסט לילדים. איעזר בהבחנותיה החשובות של שיפריין³⁴ לעניין התאמת יצירות לילדים. מבחינת רמת החשיבה של הילד, מבהירה שיפריין, "בבואנו לשקול את התאמת היצירה לגיל הרך ולילדות המוקדמת, עלינו לתת את הדעת, אם היצירה דורשת הבנת סמלים וחשיבה אנלוגית מורכבת".³⁵ נדמה כי ב'עוג מלך הבשן' יש דרישה לחשיבה גבוהה מאוד שספק אם היא מתאימה לילדים.³⁶ מבחינה פסיכו-לשונית, קובעת שיפריין: "אם שפת הסיפור או השיר אינה תואמת את היכולת הלשונית של הילד, הוא לא יבין אותו או יבין אותו אחרת מהמבוגר".³⁷ נדמה שקשה לטעון שאוצר המילים בשיר 'עוג מלך הבשן' תואם את יכולותיו הלשוניות של ילד, ספק אם

26 כמו האפרוח העשירי, מעשה בפ"א סופית ומעשה בחיריק קטן. ראו: שיכמנטר, עמ' 267-269.

27 שיכמנטר, א. (2016). מבטים חדשים על ספרות ילדים. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. 100. [להלן: שיכמנטר, מבטים] וכן שביט, ז. (1996). מעשה ילדות - מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. 185-186. (וכל הפרק החמישי [להלן: שביט])

28 לבנת, ח וברעם אשל, ע. (2014). שיקולי בחירה מושכלים בטקסט הספרותי לילדים. עולם קטן, 5. 54-89. בעיקר 59 [להלן: לבנת וברעם],

שם, 76

30 "לנגד עיניה של לאה גולדברג עמד אידיאל הומניסטי אסתטי. היא ראתה לפנייה דמות של אדם משכיל בעל תרבות רחבה, לשון עשירה וחוש הומור". גולדברג, ל. (תשל"ז). בין סופר ילדים לקוראיו: מאמרים בספרות ילדים. רעננה: ספריית פועלים. 17.

31 לבנת וברעם, 80

32 שם, שם.

33 אם כי כמובן שאין די בקביעה כזו. אם נבחן את הבית הבא מתוך שירה של לאה גולדברג "ציפורים נדות": "הגביהו טוס הציפורים / ועוד הדרך רב / מעל להריסות הרים / מעל לשרות הקרב". [שיר זה נכלל בספרה גולדברג, ל. (1996). מהדורה עשרים ושלוש]. מה עושות האיילות - שירים לילדים. תל-אביב: ספרית פועלים - אנקורים. מהדורה ראשונה של הספר יצאה לאור בשנת 1949 [להלן: מה עושות האיילות], 115. ספרה של גולדברג פונה כמובן לילדים, אך ניתן לראות מדוגמה זו כי לא תמיד הכללתו של שיר בקובץ לילדים הופכת אותו מתאים לילדים.

34 שיפריין, ז. (תשנ"ה). שיקולים פסיכולוגיים חינוכיים בהתאמת יצירות ספרות לילדים. ספרות ילדים ודרכי הוראתה במוסדות להכשרת עובדי הוראה. ירושלים: משרד החינוך והתרבות, מכון מופ"ת. [להלן: שיפריין].

35 שיפריין, 13.

36 שיפריין מציינת ילד - עד גיל 12. אני תוהה אם שירו של אלתרמן ידבר היום גם לילדים מבוגרים יותר.

37 שיפריין, 14.

בשנות השבעים, בוודאי בשנת 2021. נקודה נוספת שאליה מתייחסת שיפריץ קשורה לשפה הפיגורטיבית. בידוע שילדים קטנים תופשים בקלות יתר דימויים ופחות - מטפורות.³⁸ הלשון הפיגורטיבית בשיר 'עוג מלך הבשן' עשירה ונסמכת על היפרבולות רבות, וכן על משחקי לשון מורכבים, שכלל לא ברור אם יוכלו להיות מובנים לילדים. שיפריץ מזכירה כמובן גם את הידע הסמנטי, משמע אוצר המילים והידע התחבירי, שחייבים להיות מותאמים לילד.³⁹

בנקודה זו אביא דוגמה הממחישה, לטעמי, את אי ההתאמה של השיר לילדים. כפי שצינתי קודם, הרצברג העלתה את הטענה לפיה 'עוג מלך הבשן' עוסק בתהליכי השינוי בגוף.⁴⁰ אבחן כעת טקסט אחר לילדים, העוסק באותה סוגיה, אך הפעם באופן שמתאים בכירור לילדים. הכוונה לספרו לילדים של אורי אורלב "קטנה גדולה".⁴¹ ספרו של אורלב יצא לאור בשנת 1977, כלומר כשבע שנים אחרי שנדפס לראשונה השיר 'עוג מלך הבשן'. כאמור, גם ספרו של אורלב מתייחס לשינויים בגוף, וכפי שנוכל לראות אין ספק שאורלב עשה שימוש, גם אם לא מודע, בשירו של אלתרמן. כך מתאר אורלב את הקשר בין דניאלה, גיבורת סיפורו, להוריה בחלומה:

"אבא ואמא ישנו והם היו כל כך קטנים [...] 'קומו', אמרה להם דניאלה. 'קומו מיד. אתם תאחרו לעבודה'. [...]. דניאלה הרימה את שניהם, כל אחד על זרוע אחת, ולקחה אותם למקלחת".

וכך מתאר אלתרמן את יחסיו של עוג עם הוריו:

"כדי לשמוע גערת / אביו (אשר היה רתחן) / היה הילד עוג גוחן / ומעמידו על השולחן // ובהתפיסם היה אומר / לאב ואם: טפסו בלי מורך / ושבו נא יחד על כתפי / ורק אל תקבלו סחרחורת // ובהרכיבו אותם בשחוק / דיברו הם: מה לעשות? תינוק".

כאמור, יש דמיון ניכר בתיאור, אך דווקא נקודות הדמיון מעידות על הבדל משמעותי בין שני הטקסטים. לבנת וברעם אשל מתייחסות לתהליך שעוברת גיבורת ספרו של אורלב: "אורלב אינו מסתפק בייצוג התסכול הילדי ואינו חותר לביקורת חד-צדדית על הורי הגיבורה. שכן דניאלה עוברת תהליך משמעותי ומשכנע [...] כמי שהתקשתה להשלים עם זהותה היחסית בתחילת העלילה, היא מברכת על יחסיות זו בסופה ומשלימה עמה".⁴² כמו כן, הן מציינות את התובנה העולה מהספר לפיה יש "לומר לקוראיו הצעירים כי יש בעיות שרק הזמן פותר",⁴³ כלומר הילד יכול להגיע באמצעות הטקסט לתובנות חשובות בנוגע לעולמו שלו. לעומת זאת, תיאורו של אלתרמן את עוג אינו מאפשר שום שנוי תודעתי אצל הילד וקשה להולמו לעולמו.

לסיכום דבריי: הקורא הצעיר של 'עוג מלך הבשן' יכול אומנם לחוש במידה של מהימנות בטקסט, אך פרמטרים אחרים הנדרשים בספרות לילדים אינם מופיעים בו. כך, למשל, לא ניכרת ממש "הקפדה על קשרים סיבתיים מנומקים ומשכנעים בין רכיבי העלילה".⁴⁴ ב'עוג מלך הבשן' הממד הפנטסטי וטיעונים מסוימים בטקסט (למשל שמי שנשלח לברוק האם עוג נפטר הוא ישיש זקן) מקשים על היווכחות באחידות הטיעונים בעלילה. חוסר הקפדה זה עלול, לדעת לבנת וברעם, לפגום בלכידות הנרטיבית.⁴⁵ סיום השיר במותו של עוג, בדרך שבה הוא מוצג, אינו נותן לילד די כלים להתמודד עם המורכבות העולה ממותו זה. מכאן שאי העמידה בחלק לא מבוטל מהפרמטרים האלו מעלה תהיות לגבי התאמתו של השיר 'עוג מלך הבשן' לילדים.

כפי שהראיתי, הספר ככל הנראה אינו מתאים לילדים, ואף על פי כן ניסיתי לבחון האם, בכל אופן, אפשר לטעון כי השיר 'עוג מלך הבשן' עשוי להתאים להגדרה של טקסט אמביוולנטי. טקסט כזה עשוי למצער להתאים גם לילדים.

38 ראו בעיקר אצל שיפריץ בעמ' 19

39 שיפריץ, 20-22. וראו גם לבנת ברעם מ"הכבדה בלתי מושכלת של מטפורות ודימויים <ה> עלולה דווקא להכביד על הקוראים הצעירים מבחינה קוגניטיבית [...] מכיוון שלילדים צעירים אין תמיד ידע העולם הדרוש, עשוי שכרה של ההעמסה הפיגורטיבית לצאת בהפסדה", לבנת ברעם 76-75.

40 ראו הערה 25.

41 אורלב, א. (2006 מהדורה שנייה). איורים: גלייך, ג'. קטנה-גדולה. ירושלים: כתר

42 לבנת וברעם בעיקר 81

43 שם, שם.

44 שם, 59

45 חשוב לציין כי המחברות מעידות על שלא מעט יצירות לילדים אינן שומרות על אמינות: "מערכת ההנמקות המלווה את השתלשלות האירועים ביצירה היא נקודת תורפה של רבות מן היצירות לילדים [לבנת וברעם, 60] אך אי הקפדה כזו אינה מתאימה ליוצר בסדר הגודל של נתן אלתרמן.

חשוב לי לציין מראש כי במחקר העיסוק בטקסטים אמביוולנטיים התמקד על פי רוב בטקסטים פרוזאיים ופחות בטקסטים שיריים, ובאופן כללי מציינת שביט כי יש מעט מאוד טקסטים אמביוולנטיים⁴⁶, מכאן שכדי לקבוע כי מדובר בטקסט אמביוולנטי יהיה צורך בהוכחה מאוד ברורה כי הטקסט אכן מתאים לשני הקהלים.

כבר בתחילת דבריה קובעת שביט כי טקסט לא יוכל להיחשב אמביוולנטי: "אם לא יצליח להתקבל על-ידי שתי המערכות כאחת - לילדים ולמבוגרים, הוא לא יוכל להתקבל בתור טקסט למבוגרים, אך גם בתור טקסט לילדים הוא לא יוכל להתקבל".⁴⁷ כפי שראינו 'עוג מלך הבשן' אינו עומד באופן חד משמעי בתבחיני המערכת של ספרות ילדים. נוסף על כך, שביט קובעת שטקסט אמביוולנטי הוא טקסט שבו "הקריאה הכפולה [...] מתאפשרת מפני ששני הדגמים המרכיבים את הטקסט מוציאים זה את זה הדדית. כלומר, אחד מהדגמים, הקונבנציונלי יותר מביניהם, מאפשר מימוש מלא של הטקסט בלי שהאחר נלקח בחשבון [...] הילד הקורא אכן אמור להתעלם מהדגם הפחות קונבנציונלי, בעוד שהמשחק בין שני הדגמים, הממוסד יותר והממוסד פחות, יכול להיות ממומש אך ורק על-ידי המבוגרים".⁴⁸ הדגם המוגש לקורא המבוגר, מסבירה שביט, הוא על פי רוב דגם ארכאי שאינו משמש עוד ביצירה בזמן שבו נכתבה היצירה, אלא הוא קיים ביצירה לילדים. לטעמי ב'עוג מלך הבשן' הדגם הארכאי,⁴⁹ הפונה למבוגר, הוא הדגם הדומיננטי והזוכה למימוש, ואילו הטקסט שילד יכול לקלוט, דל באופן יחסי. שביט מתייחסת גם להשפעתו לעתיד לבוא של הדגם האמביוולנטי שנוצר: "ברגע שהדגם החדש התקבל, הטקסטים הבאים פטורים מהצורך בתחכום, כי אינם צריכים עוד להיאבק על ההתקבלות במערכת. הם אומנם מחקים את הדגם המקורי שהצליח להתקבל, אך לעיתים קרובות מבוססים הטקסטים האלה על גרסה מפורשטת שלו".⁵⁰ במקרה של 'עוג מלך הבשן' נראה כי הדגם לא התקבל לעתיד לבוא, בראש ובראשונה משום שהוא נדפס לאחר פטירתו של אלתרמן, ואלתרמן עצמו לא עשה בו שימוש נוסף לעתיד לבוא. זאת ועוד, אין לנו יצירות של יוצרים אחרים שכתבו על פי דגם זה בשנים הבאות.

כאמור הספר 'לילדים' זכה בתוך חמש שנים מאז צאת המהדורה הראשונה לעוד שלוש מהדורות.⁵¹ עובדה זו אינה מוכיחה בעיניי כי הספר אכן זכה להצלחה בקרב ילדים. את הספר הוציא לאור הוועד להוצאת כתבי נתן אלתרמן לאחר פטירת המשורר, והוא היה השלישי בסדרה.⁵² אוהבי אלתרמן רבים רכשו, מתוך הערכה למשורר, את כל ספרי הסדרה לעצמם ולא דווקא לילדיהם. הספר יצא לאור, כפי שמציינת שיכמנטר, גם ב-1975 וב-1979 בקובץ "כולם רוצים להיות גדולים",⁵³ וכן במהדורה מחודשת בשנת 2011, כספר נפרד מלונה באיוריו של אביאל בסיל, אך נדמה כי אין בידינו הוכחות שמי מהדפסות החוזרות הפכה את הטקסט לפופולרי. מן הסיבות שבחנתי עד כאן ניכר שהטקסט פחות מתאים לילדים⁵⁴ אם כי, כפי שארחיב בהמשך, עשוי לדבר מאוד לקהל מבוגר.⁵⁵

שיר למבוגרים - "דור הולך ודור בא"

בסוף שנות השישים עברה האליטה התרבותית בארץ מהפכה שאלתרמן חווה "על בשרו". השינויים התרבותיים נבעו מחילופי משמרות של "נותני הטון" התרבותי. אלתרמן היה שייך לקבוצה תרבותית שאיבדה את כוחה לטובת הדור הבא. אלתרמן, שהיה היוצר המרכזי בה"א הידיעה בדור הקודם, איבד בהדרגה, בעשור האחרון לחייו, את מקומו, והפך במידה רבה למשורר ש'איבד את כתרו'.

46 שביט, 188.

47 שם, 193.

48 שם, 194.

49 ראו להלן הערה 67.

50 שביט 194-195.

51 לפרטים על המהדורות השונות של 'לילדים' ראו רובין, נ. (2021). מה ניתן ללמוד מן השינויים בין מהדורה קמא של ספרו של אלתרמן "לילדים" למהדורות הבאות? בתוך: ד' שורץ וג' פריבור (עורכים). שם לשמואל מחקרים בתולדות הספר העברי לזכרו של ר' שמואל אשכנזי. (207-220). רמת-גן, אוניברסיטת בר-אילן.

52 השניים הקודמים היו: החוט המשולש וחידות.

53 שיכמנטר, 258.

54 כאמור גם שיכמנטר מציינת כי שיריו של אלתרמן מעולם לא התאימו לסגנון ולזרמים הספרותיים לילדים בני זמנו ולטעמי השיר 'עוג מלך הבשן' אינו מתאים גם היום. ראו לעיל.

55 לדוגמאות נוספות אתייחס בהמשך דבריי בניתוח השיר.

בשנת 1957 יצא לאור ספר שיריו "עיר היונה". זה היה לאחר פרק זמן ארוך שבו לא פרסם אלטרמן ספר של שירה לירית. ספר זה זכה, בלשון המעטה, ל'כתף קרירה' מצד הביקורת.⁵⁶ בדיעבד, הביקורת על ספר זה מסמנת את תחילת ירידת קרנו של אלטרמן ממעמדו הרם כ'מלך השירה העברית'. יתרה מזאת, שנתיים לאחר צאת הספר לאור, פרסם המשורר נתן זך ביקורת חריפה וישירה, כמעט חסרת תקדים, על אלטרמן וסגנונו.⁵⁷ זך לא תקף את הספר "עיר היונה" אלא דווקא את "כוכבים בחוץ", שעד אז נתפס כמגנום אופוס של אלטרמן. מתקפתו זו של זך החלישה אף היא בלי ספק את מעמדו של אלטרמן הן בעיני הציבור הן בעיני עצמו.

באותם ימים השתנתה גם מערכת היחסים של אלטרמן בתוך משפחתו: התבגרותה של בתו, המשוררת תרצה אתר, שינתה את "מאזן הכוחות המשפחתי". נדמה שקשריו של אלטרמן עם בתו היו מאז ומעולם מורכבים.⁵⁸ מערכת היחסים הסבוכה בין אלטרמן לאשתו, השחקנית רחל מרכוס, ולידועתו בציבור, הציירת צילה בינר, הטילו אף הם צל כבד מאוד על היחסים בין האב לבתו. ככל שתרצה התבגרה וקשייה הנפשיים צפו על פני השטח, עמד אלטרמן, בלא ספק, מול דילמות לא מעטות הנוגעות לקשריהם ולמקומו ותפקודו כאב בחייה. תחושות אלו החריפו בוודאי כשנולדה נכדתו הראשונה, יעל.⁵⁹ אין ספק שהפיכתה של תרצה אתר עצמה למשוררת השפיעה גם היא על הקשרים בין האב ובתו.⁶⁰ השינויים שעבר אלטרמן במישור התרבותי והאישי היו קשורים באובדן האוטוריטיביות המוחלטת שהוא זכה לה עד אז.

יתרה מזאת, באותה עת, כשבועיים לאחר מלחמת ששת הימים, פרסם אלטרמן בעיתון 'מעריב' מאמר שכותרתו: "מול מציאות שאין לה אח".⁶¹ בעקבות מאמר זה הוא הקים יחד עם עוד אנשי רוח את "התנועה למען ארץ ישראל השלמה".⁶² בתחילה הייתה התנועה א-פוליטית וכללה אנשים מכל גווי הקשת הפוליטית, אך קמו לה גם מתנגדים רבים. אף שגם בשנים קודמות ביטא אלטרמן לעיתים ביקורת על ההנהגה או על קבוצות שונות בחברה בטוריו הפוליטיים בעיתון 'דבר', נדמה כי עד לאותו זמן הוא התקבל כדובר לגיטימי וכמצפן של התנועה הציונית והמדינה שברדך.⁶³ בסוף שנות השישים, בין היתר בעקבות הצטרפותו לתנועה למען ארץ ישראל השלמה, חל פחות גם במעמדו זה.

אין ספק כי השינוי במעמדו והביקורת החריפה שלא היה מורגל לה, פגעו באלטרמן באופן אנוש,⁶⁴ אם כי אין בידינו התייחסויות ישירות שלו לכך. ייתכן כי בחירה עקיפה כזו בדמותו של עוג מלך הבשן, דמות רחוקה, לגנדרית, וחסרת רלוונטיות, ודווקא בספר לילדים, אפשרה לו להביע את רחשי ליבו והזדהותו.

לטעמי גם הבחירה של אלטרמן דווקא בדמות של ילד העובר תהליך גדילה אינה מקרית כלל ועיקר. בתחילת שנות הארבעים, כפי שמציינת דר, אלטרמן, שלונסקי ובני חברתם, הציגו את הפואטיקה החדשה שלהם לא אחת בעזרת דימוי של 'ילד סורר ומורד': "לא בכדי בחר שלונסקי, בריאיון עימו שהתפרסם במשא [...]. להציג את התבססות הכתיבה המודרניסטית בקנון באמצעות דימוי של מרד נעורים סוער המתגלגל לכגרות אחראית ויציבה".⁶⁵ והינה, לקראת סוף ימיו חש אלטרמן שהוא עבר לצד השני של המתרס. אם נוסיף לכך את העובדה שאלטרמן לאורך הקריירה שלו כמשורר כמעט ולא חווה תחושת כישלון, שכן ממש מתחילת דרכו הפואטית זכה לאהדה רבה,⁶⁶ נוכל להבין עד כמה ערער אותו הכישלון והתחושה כי לראשונה בחייו "הכתר נשמט" מראשו.

נדמה כי ראייה כזו של התהליכים והשינויים שעבר אלטרמן עשויה להבהיר עד כמה דמותו של עוג, העוברת לאורך השיר טרנספורמציה מילד המורד בהוריו עד זקן המסיים את חייו בצורה עלובה ועגומה, עשויה לשקף את תחושותיו

56 בעניין התקבלותו של הספר עיר היונה ראו לאור, ד. (2013) אלטרמן: ביוגרפיה. עם עובד: הקיבוץ המאוחד. בעיקר עמ' 526-530 [להלן: לאור].

57 זך, נ. (אביב 1959) הרהורים על שירת אלטרמן. עכשיו, 3-4, 109-122.

58 על מורכבות יחסיהם של נתן ותרצה ניתן ללמוד רבות מן הסרט הדוקומנטרי שנערך על חייה של תרצה: ריזוביץ' א' (מפיק ובמאי) (2016). תרצה אתר ציפור בחדר. וסרט קולנוע דוקומנטרי. ישראל. כמו כן ידוע ניסיון ההתאבדות ה'מתוקשר' שלה בשנת 1964 שבעקבותיו כתב אלטרמן לתרצה את "שיר משמר", שהתפרסם בספרו 'חגיגת קיץ'.

59 יעל מרוזק-סלור נולדה בשנת 1968.

60 ספר שיריה הראשון למבוגרים של תרצה אתר: צפנת יצא לאור בשנת 1964. ספר שיריה הראשון לילדים: נמנים יצא לאור בשנת 1966.

61 מעריב, 16.6.1967.

62 מנשר הפתיחה של התנועה פורסם ב-22.9.1967.

63 לדוגמא: נאור, מ. (סתיו, 2013). אלטרמן כהיסטוריון וכפובליציסט ביקורתי. קשר, 45. 68-82. אוחזר באתר אלטרמן. <http://www.alterman.org.il/LinkClick.aspx?fileticket=IG1OPEufDGM%3d&tabid=65&mid=455>

64 אורלנד, י. (תשמ"ה) כ"ז שירים - נתן היה אומר. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. 'מפגש בכסית' 71-74.

65 דר, עמ' 119.

66 ראו: לאור עמ' 90-97.

של אלתרמן בשנות חייו האחרונות. לטעמי ניתן לזהות בשיר בקלות את תחושתו של יוצר מלנכולי, המנסה להתמודד עם שאלת עתידם הלוט בערפל של 'ענקים ברוח' כדוגמתו, בהשוותו את גורלם לגורלם הטרגי, הידוע מראש, של 'ענקים בגוף', בדמותו של עוג. אדגים טענה זו בהמשך דבריי.

דמות ז'אנר אנכרוניסטיים – מדוע?

השיר 'עוג מלך הבשן' עונה במידה מסוימת על חלק מההגדרה של פואמה,⁶⁷ או למצער של "שיר עלילתי ארוך". הסגנון הכמו-פואמטי והלשון הארכאית היו מקובלים בשירת ילדים של שנות השלושים והארבעים של המאה העשרים, אך ודאי לא בשנת 1970 כשהשיר נדפס לראשונה.⁶⁸

אלתרמן מתאר בשיר באופן כרונולוגי, אם כי בדילוגים, את צמיחתו של עוג מלידתו ועד פטירתו.⁶⁹ השיר כולל שש חטיבות (כל אחת מורכבת משני בתים בני ארבע שורות ועוד בית בן שתי שורות) שמשקלן הוא יאמב. כמו כן יש לשיר פזמון חוזר בן שתיים עשרה שורות. השיר נוהג על פי כללי המטריקה שרווחו בשירת הילדים של שנות השלושים והארבעים, והחריזה פעמים רבות אינה מדויקת.⁷⁰ בנקודות מסוימות בטקסט נוצרת תחושה שהמשקל והחרוז מכתבים תוספות שאינן הכרחיות להבנת העלילה.⁷¹ מבחינת אוצר המילים, ובניגוד לשירים אחרים בקובץ,⁷² אלתרמן אינו משתמש במילים מהרכיב הלועזי,⁷³ לעומת זאת ניכר שימוש רב יחסית במילים ממקורות יהודיים (מקראיים או חז"ליים). כן משתמש אלתרמן בשיר, כפי שנראה בהמשך, בהרמוזים מקראיים. בעזרת השימוש האינטנסיבי יחסית ברכיב העברי הקדום ובהרמוזים המקראיים ביקש אלתרמן, ככל הנראה, לחזק את מידת האוטנטיות בעיצוב דמותו הפסבדו-מקראית של עוג. באופן כזה גם קל לנו יותר לחוש את אי ההתאמה של עוג לתקופתו, כמו זו של אלתרמן ליוצרים שקמו לשירה העברית בערוב ימיו.

לכל אורך השיר שוכרים תיאוריו של עוג את ציפיותינו מדמותו של ענק, ודאי מדמותו של עוג המקראי הלוחם כנגד ישראל.⁷⁴ שבירה זו מודגשת בפזמון החוזר לאחר כל בית,⁷⁵ שם מתואר עוג כ"ענק עדין, ענק ענוג, ענק צנוע ובישן". את שמו של עוג חרזו אלתרמן במעין אליטרציה כך: "ובכל זאת מגלית עד גוג / ומגוג ועד מגוג". מחד גיסא הוא מקשר אותו ברמיזה לדמותו השלילית והמפחידה של גוליית הפלישתית,⁷⁶ ומאידך גיסא הוא מקשרו לאירוע אפוקליפטי קשה ושלילי: מלחמת גוג ומגוג,⁷⁷ שהוא הופך כביכול לשמות של אנשים. כמובן ששלוש הרמיזות הללו

67 בקביעה זו נסמכת, בין היתר, על ההגדרה של פרמינגר לפואמה.

"Composition ... in which a philosophic thought is stage under an Epic or Dramatic form". Preminger. A. (1974). *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. p. 625.

68 גם אם החל משנות החמישים היו יוצרים שחזרו לאסכולה של אלתרמן ושלונסקי, כדוגמת ע. הלל ב"דודי שמחה", המאפיינים הלשוניים והסגנוניים של ע. הלל לא דמו לא למה שאלתרמן כתב בעבר ולא ל'עוג מלך הבשן' שלו. (ראו: שיכמנטר, עמ' 264-265). וראו גם הערה 48 לשאלת הדגם האמביוולנטי.

69 בדומה לדרך שבה מוצגות דמויות נערצות בספרות השבחים היהודית הימי ביניימית. ראו, דן, י. (1981). לתולדותיה של ספרות השבחים. מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, א. 82-100. "ספרות שבחים" היא ספרות שמתן שבח לגדולתה הרתית של אישיות יוצאת דופן היא מטרתה המודעת [...] בדרך כלל קיימת מגמה לספר בפרטים את תולדות חייו של אותו חכם מראשיתם עד סופם, אם כי במקרים רבים מתרכזים המספרים במאורעות מרכזיים בלבד". עמ' 83.

70 לדוגמא: 'ברך - ירח'. לעניין החריזה הלא מדויקת ראו שביט, ע. (1989). חרוז ומשמעות בשירת אלתרמן. אוהור מתוך <http://www.alterman.org.il/LinkClick.aspx?fileticket=cFA1eqNLYGU%3D&tabid=65&mid=455> וכן הרושובסקי, ב. (1971). השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט ועד ימינו. הספרות, 4. 721-761.

71 לדוגמא: "היה הוא זאטוט אשר, צמח מהר, ולא לאט".

72 לדוגמא בשיר 'מסעות בנימין מטודלה' לעיל הערה 17.

73 בניגוד לסגנונו בשירתו לסוגיה: הלירית האקטואלית ואף שירתו לילדים.

74 לדוגמא, דברים ג, ג: וַיִּתֵּן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּיָדְנוּ גִם אֶת-עוֹג מֶלֶךְ-הַבְּשָׁן וְאֶת-כָּל-עַמּוֹ וַנַּכֶּהוּ עַד-בְּלַתִּי הַשָּׂאִיר-לוֹ שָׂרִיד

75 השם עוג חוזר שתיים עשרה פעמים בפזמון.

76 שמואל א, יז. על הפער בין עוג הענק טוב הלב לבין גוליית בשירם של אולארצ'יק וסנדרסון ראו, לדוגמא, הרצברג: "בעוד שהלהיט [משמע השיר גוליית - נ.ה.] מטפל, בעיקר, במשולש של גודל - כוח - פחד. מטפל הספר שלפנינו [עוג מלך הבשן מהדורת 1975 עם איוריה של צילה בינדר - נ.ה.] כבעיית הגודל באמצעות משולש קצת שונה: גודל - שוני - פחד. מכאן מסתברים גם האמצעים השונים לטיפול בפחד, שאותם נמצא בלהיט, כאמצעים אלימים (רוגטקה [...]) ואילו בספרון שלנו 'מטפל' עוג בפחדיו באמצעות הומור".

77 מלחמת גוג ומגוג היא המלחמה הקשה המתערת להתרחש באחרית הימים. היא מתוארת בהרחבה בספר יחזקאל פרקים לח-לט. למשל: "בן-אדם, שים פניך אל-גוג ארץ המגוג--נשיא, ראש מִשְׁךְ וְתִבְלָה; וְהִנְבֵּא, עָלָיו "יחזקאל לח, ב).

לדמויות ואירועים מקראיים: עוג, גוליית ומלחמת גוג ומגוג, מנוגדות לדמות הענוגה שיוצר אלתרמן בשירו, ושוברות את הציפיות של הקורא, בעיקר הקורא המבוגר, המזהה את ההרמזים.⁷⁸ בניגוד לעולה מן ההרמזים, חש הקורא אמפתיה רבה כלפי דמותו מכמירת הלב של עוג האלתרמני.

עלייתה ונפילתה של דמות משכמה ומעלה

אין ספק כי האמצעי הספרותי הדומיננטי ביותר בשיר הוא ההיפרבולה.⁷⁹ ההיפרבולות ממחישות לקורא הצעיר, כמו גם המבוגר, את גודלו של עוג, והן יוצרות, כמובן, גם אפקט קומי בולט. טכניקה נוספת שבעזרתה ממחיש אלתרמן את גודלו של עוג היא מעברי הזמן המאיצים או מאיטים את תחושת תהליך צמיחתו של עוג בעיני הקורא.⁸⁰ לא אחת אלתרמן ממחיש את הזמן העובר או העוצר באמצעות סמלים ומטונימיות. למעט בבית הראשון, לאורך השיר אלתרמן קופץ מתקופה לתקופה ומגיל לגיל במעבר מבית לבית, וכך מגביר את הקצב, ובתוך כל בית הוא מאט את הזמן ומאפשר בחינה של המקום והמצב החדש שבו נמצא עוג בכל בית. כך חש הקורא בתהליכי צמיחת הדמות ונפילתה מכמירת הלב, כמו גם זו של אלתרמן באותן השנים. אעבור לניתוח השיר להדגמת טענותיי.

ניתוח השיר

הבית הראשון וכן הפזמון מהווים מעין אקספוזיציה לשיר. בשניהם מודגש, כאמור, גובהו של עוג. גם התוספת הכמו-מאולצת: "צמח מהר ולא לאט", תורמת לכך. הקצב המהיר והמעבר בין השורות ממחיש את קצב הגדילה המהירה. לדוגמא: בין השורה השלישית לרביעית עובר עוג ממי שמתואר כ"זאטוט" למי ש"צמח מהר". דברי ההורים בסיום הבית "הילד לא יהיה גמדי" מחזקים באופן כמו אובייקטיבי ו'חיצוני' את תהליך הצמיחה המזורז. אמירה זו שלהם יוצרת כמובן גם אפקט קומי.⁸¹ התחנה הראשונה בחייו של עוג היא: "בגיל חמש שנים וירח". נדמה כי ציון הגיל הראשון עשוי לרמוז ליחס אמביוולנטי ואף טרגי כלפי תהליך צמיחתו של עוג. הד לגיל זה מצוי באחד משירי הילדים שרווחו בארץ החל משנות העשרים ושמו "הפרידה", ומוכר יותר בשורה הפותחת אותו "חמש שנים על מיכאל עברו בריקודים".⁸² בשיר "הפרידה" הילד נוטש בגיל חמש את חבריו והולך ללמוד, תהליך שמתואר כקשה ומצער.⁸³ והינה עוג האלתרמני מוצג לקורא לראשונה בגיל חמש וירח, ממש כגילו של מיכאל. גילו של מיכאל מהווה מעין מטונימיה לנטישת עולם הילדות והתום. עוג, כמו מיכאל, עובר לעולם מאיים ומדכא של בגרות.

החל מהבית השני נפרשת העלילה, כשהמאפיין העיקרי בה הוא היפוך או אף בלבול תפקידים בין עוג להוריו. היפוך זה מוצג בראש ובראשונה באופן ויזואלי בהבדלי הגובה. עוג מתואר כאן כמי שמרכיב את הוריו על כתפיו כדי לאפשר לאב לשמור על תפקידו המסורתי: לנזוף בבן ולהוכיח אותו. לכאורה נדמה כי שני הצדדים, ההורים ועוג, ממשיכים לשמר במצב לא נורמלי את מערכת היחסים הנורמלית בין הורים לילדים. ההורים אמורים לחנך את ילדם, אך 'תקלה אובייקטיבית' לא מאפשרת להם זאת. משום כך עוג משתף פעולה, רוכן ומרים אותם על כתפיו. עבור הילד הקורא את השיר או מאזין לו, הסיטואציה נתפשת בלא ספק כסיטואציה קומית, אך יתרה מזאת, קל לו להזדהות עם העלילה. הילד מוצג כדמות חזקה ואילו ההורים - חלשים. אין ספק שמצב זה הוא משאת נפשו של כל ילד: היכולת

78 על הפער בין קליטת המבוגר את ההרמוז וההנאה שהוא מפיק ממנו ובין ילד שאינו קולט אותו ראו: ברוך, מ. ורב, ש' (1979). ההרמוז בשירים לגיל הרך. מעגלי קריאה: כתב-עת לעיון ולהדרכה בספרי ילדים, 6. עמ' 53 וכן: בונה, א. (2011). שימוש בהרמזים ובציורופים ככולים ושבתם ביצירות אפרים סידון לילדים. ספרות ילדים ונוער, 132. 31-42. מעמ' 37 ואילך [להלן: בונה].

79 לדוגמא: "חזר הוא פעם מן הרחוב / בגיל חמש שנים וירח / וכך אמר: 'ג'ירף קטן / קפץ נשך אותי בברך'".

80 טכניקה זו דומה לאופן עיצוב הזמן בסיפור הקצר.

81 כמיוחד אם נקרא את דבריהם בלשון סגי נהור.

82 את השיר חיבר במקור המשורר יצחק קצנלסון ועיבד והלחין משה דפנה. על גלגוליו הרבים של השיר ראו: הכהן, א. (אין תאריך). חמש שנים על מיכאל עברו בגלגולים. אוחר מתוך <http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/music/music-stories/news/Pages/5Years.aspx>.

83 אין ספק שגם המנגינה של השיר תורמת לתחושת העצבות.

'לגבור' על ההורה ולהיות חזק יותר ממנו, ומשום כך לא נתון למרותו. לאה גולדברג מתארת סיטואציה דומה בשירה "כובע קסמים".⁸⁴

אף אל פי שעוג חזק מהוריו, הוא מתנהג אליהם בנימוס ועדינות. הוא פונה אליהם בכבוד: "ושבו נא יחד על כתפיי".⁸⁵ לעומתו, ההורים מוצגים באופן שלילי: אם באופן סינקדוכי כדמות האב ה"רתחן", אם בסיוס הבית כשהם משוחחים זה עם זה: "אמרו הם מה לעשות תינוק".⁸⁶ בשתי הסיטואציות הללו יש, כמובן, גם אפקט קומי, ואף תגובתו של עוג בהמשך הבית משמרת את הממד הקומי: "רק אל תקבלו סחרחורת". אך דומה כי אלתרמן אינו רוצה רק להצחיק את הקורא או למלא פנטזיה ילדית, ואף לא רק לתאר את הדומה בין עולמו של המשורר לעולמו של הילד, כפי שתיאר זאת שלונסקי בשנות הארבעים ב'עלילות מיקי מהו'.⁸⁷ לטעמי, אלתרמן מוסר כאן מסר כפול: מצד אחד, אלתרמן מבקר את ההורים המתקשים לשחרר את עוג ו/או לקבל את צמיחתו (המטפורית או הממשית), ומצד אחר, עוג מוצג כמי שמנסה להרגיע אותם "שלא יקבלו סחרחורת" מטפורית מן המצב שבו הם מאבדים את תחושת הכוח ויכולת ההשפעה על הילד. כלומר, אלתרמן פונה להורים הן בשמו הן בשם עוג, וכפי שנראה בהמשך, הוא עובר לכל אורך השיר בין עולם הילדים לעולם המבוגרים וחוזר חלילה.

נדמה כי כפילות זו עשויה להתחדד גם מתיאורו של עוג כמי שנושא את הוריו על הכתפיים. תיאור זה מוקשה לא רק מבחינה ויזואלית אלא גם רעיונית: לכאורה מדוע על עוג לעזור להוריו להוכיח אותו? לדעתי, הסיבה לכך היא שלהבריל, למשל, משירה של גולדברג, העוסק בפנטזיות הילדה רק מן הצד של הילדה, בשיר על עוג מוצגים בו-בזמן שני הצדדים: ההורה והילד. כפילות זו מציגה יחס אמביוולנטי ומורכב הרבה יותר מאשר בשירה של גולדברג הן בנוגע ליחסי הורים וילדים הן בשאלת המתח הבין דורי במישור התרבותי. ביחסי הורה-ילד אלתרמן אינו מכריע כיצד יש לחנך או 'לגעת בילד נכון', במישור התרבותי אלתרמן זוכר את הדחף להיות 'משורר ילד' המתריס ויוצא נגד הדור הקודם מזה,⁸⁸ אך הוא כבר מבין וחש את כאב המעבר לצד השני של המתרס מזה.

בבית השלישי ממשיך עוג להתרחק מהוריו. הדבר מתואר בשורה הראשונה, בעיקר באמצעות שני אמצעים ספרותיים: פסיחה והיפרבולה: "הוריו ראו אותו פנים בקיץ רק, שכן בסתיו היה ראשו בעננים". מבחינה התפתחותית אכן: 'אחרי גיל שש ומשהו', אמור הילד להתרחק מהוריו וממשפחתו הקרובה ולהתחבר לקבוצת השווים.⁸⁹ עוג אומנם אינו חלק מקבוצת שווים כלשהי, אך בהחלט עובר תהליך של התרחקות מהוריו שאיתם הוא נפגש רק בקיץ "שכן בסתיו היה ראשו בעננים". אלתרמן מדגל בתיאור זה בין הפן הפנטסטי לפן הריאלי של העלילה. כמובן שהקורא, גם אם הוא ילד, מודע לכך שלא ייתכן שאדם יהיה כל כך גבוה עד שראשו יסתתר חצי שנה מאחורי העננים, וכך נוצרת גם היפרבולה ומתחדד האלמנט הקומי. אך אם הקורא 'נכנס לתוך העלילה' (כמו שקורה לקורא של סיפור פנטסטי או של מעשיה), הרי יש היגיון בכך שהעננים יסתירו את ראשו בסתיו ובחורף, ושיהיה אפשר לראותו רק בקיץ.⁹⁰

מתיאור זה עולים עוד שני עניינים משמעותיים: העניין הראשון קשור לבחירה של אלתרמן דווקא בסתיו כמנוגד לקיץ, ולא, כמצופה, בעונת החורף, המנוגדת לקיץ. נדמה כי ההכרעה של אלתרמן מתאימה לקונוטציה של הסתיו כתקופה עצובה, יותר מאשר החורף.⁹¹ העניין השני הוא הבחירה הדווקאית של אלתרמן לתאר את ראשו של עוג:

84 כובע קסמים נדפס לראשונה בדבר לילדים ב-11.1.1945 ובהמשך בספר הילדים שלה 'מה עושות האיילות 69 - 71'. 'ואמא בערב כבר לא תאמר: 'לכי לישון כבר מאוחר!' / ואבא לא עוד יגער במילים: / 'אל תתערכי בשיחת הגדולים!' / וכשאדבר יקשיבו כולם / כי אני הגדולה בכל העולם". [68].

85 גם השימוש במילה 'בשחוק' עשויה להדגיש את עדינותו ורכותו ביחס להורים, שכן היא עשויה להישמע 'עדינה' יותר מאשר המילה 'צחוק' (לדוגמא: שופטים טז, כז), אם כי לעיתים גם המילה 'שחוק' מביעה בוז ממש כמו 'צחוק' (לדוגמא איכה ג, יד).

86 כפי שמציינת זאת שמיר: "בלי מילים מציג לפנינו אלתרמן 'עולם הפוך', שבו 'הגדיים' נוהגים את העדר, ו'התיישים' רוקדים לפי חלילים (כשם שגיבור שירו של אלתרמן 'עוג מלך הבשן' מרכיב את אביו על כתפיו). שמיר, עמ' 37.

87 'במקום שעומדים בעלי משובה, שם רק משורר ותינוק יעמוד' מתוך אני וטלי בארץ הלמה לשלונסקי, עמ' 26-27. (דה, עמ' 120).

88 לאחר המתקפה העזה של זך על אלתרמן, הוא אכן מנסה ליצור שירה באופן אחר. את השינויים השונים, והניסיונות האחרים ביצירתו ניתן לראות בעיקר בספרו חגיגת קיץ שיצא לאור בשנת 1964 והושפע לא מעט מזדמים מודרניים באומנות. על ספר זה ראו בין היתר קרטון-בלום, ה. (תשמ"ב). בין הנשגב לאירוני: כיוונים ושינויי כיון ביצירת נתן אלתרמן. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

89 תקופת החיבון לפי התאוריה של אריקסון.

90 על תפקיד העננים וה'אפשרות הספרותית' לחיות בין העננים ראו, לדוגמא, בשירו 'אל הפילים' מתוך 'כוכבים בחוץ' 'אצא לי על כן, במעיל קיץ פשוט / לטייל בין פילי השמים' (אלתרמן, ג. (תשל"א). שירים שמכבה הקיבוץ המאוחד, תל-אביב. עמ' 3-19.

91 באופן כללי בתרבות מעורר הסתיו אסוציאציות של עצב. ראו לדוגמא: בן, מ. (9 אוקטובר 2010) "סתיו בחלונות ובלבב: על הסתיו בשירה הישראלית". אוחד מתוך <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/47/ART2/163/905.html>. ביצירתו של אלתרמן באופן ספציפי רוחח מוטיב הסתיו, והוא מעורר קונוטציות שליליות החל מיצירתו המוקדמת. לדוגמא בשירו "האם השלישית": "סתיו אנוש / סתיו יגע ולא

"בעננים". בר הפלוגתא של אלתרמן שהיה גם חברו, אלכסנדר פן,⁹² חיבר בשנת 1934 את שיר השיכור שלו.⁹³ בשיר זה פן מתאר את השיכור כך: "ראשי בשמים עטור כוכבים / ענן יכסני כיון". שירו זה של פן היה ידוע ומוכר ביותר, ולטעמי בתארו את עוג כמי שראשו בעננים, ביקש אלתרמן לרמוז לדמותו של אותו השיכור המתבלבל בין המציאות לבין הדמיון, כך גם דמותו של עוג מעוררת בלבול בין הילד לבין המבוגר.⁹⁴ אך נדמה שלא רק בדמותו של עוג המבלבל והמבלבל מדובר, אלא גם בדמותו של אלתרמן עצמו, המשורר המתרחק מביתו למען אומנותו, ונוהג להטביע את עצמו חלק הארי מן הזמן באדי אלכוהול. משמע: אלתרמן מרמז לנו גם בעזרת ההרמוז לדמיון בינו לבין אותו עוג. בחלק השני של בית זה העיסוק ביחסי הורים וילדים והמתחים ביניהם רק מתחדד. אלתרמן מתאר כך את מפגשו של עוג במרום: עוג חוזר לביתו "עם סימן של חבורה נאה במצח", והוא מתרץ זאת להוריו "אמר בן נשר במרום חלף וכך נתקלנו פתע". מבחינת הקורא הילד הבחירה בכך נשר, כמו הבחירה בג'ירף קטן בבית הראשון, מתאימה ביותר שכן גורי בעלי החיים קרובים לילד שהוא 'גור אדם'. מבחינת הקורא המבוגר והמשכיל 'בן הנשר' מזכיר צמד הרמזים מספר משלי. הראשון מרמז למקום הימצאותו של הנשר במרום: שְׁלֹשָׁה הֵמָּה נִפְלְאוּ מִמְּנֵי וָאַרְבָּעָה (וְאַרְבָּעָה) לֹא יִדְעוּתֵיהֶם. דָּרָךְ הַנֶּשֶׁר בְּשָׁמַיִם דָּרָךְ נָחַשׁ עָלֵי-צוּר דָּרָךְ-אֲנִיָּה בְּלֵב-יָם וְדָרָךְ גָּבַר בְּעֵלְמָה. (משלי ל, יח-יט). מפסוק זה עולה כי דרכו של הנשר בשמיים היא פלאית, וכך מרמז הפסוק לעוג ולדמותו העצומה והפלאית, ובו-בזמן מחזק את ההיפרבולה. השני מרמז לדמות של בן הנשר: עֵינָיו, תִּלְעַג לְאָב-וְתִבְזוּ לְיִקְהֵת-אָם: / יְקִרְוָהּ, עֲרֵבִי-נַחֵל; וַיֵּאכְלוּהָ בְּנֵי-נֶשֶׁר. (משלי ל, יז). הפסוק כולל דברי לקח ומוסר כלפי בן שאינו מאזין לדברי הוריו.⁹⁵ נדמה כי לא ניתן להתעלם מן הקשר בין משמעות זו של הפסוק לבין הקשר המורכב בין עוג להוריו. ההורים כמו מייצעים לעוג ברמה המעשית והסימבולית כאחת: כשאתה נתקל במישהו 'גבוה' ו'מאיים' או בבעל סמכות, עליך 'להתכופף'.⁹⁶

בבית הרביעי מוכתר עוג. בעזרת המטונימיה של המלכותו של עוג יוצר אלתרמן קפיצה משמעותית בזמן. הרי כדי שעוג יהפוך למלך עליו לרשת את המלך, כלומר המלך (או המלכה) המכהנים צריכים למות. סיטואציה טרגית זו כמו נרמזת ו'רוחשת מתחת לפני השטח'. הקורא, ודאי המבוגר, חש כבר כאן ברובד העצוב, ששוב קשור להבנתי למעמדו של אלתרמן כ'מלך שאיבד את כתרו', אך האובדן של ההורים אינו נמסר במפורש. עבור הקורא הילד אלתרמן מדגיש עדיין את גודלו של עוג באופן היפרבולי ומצחיק: "הוברר שהארמון נמוך הוא לא יוכל להיכנס", אם כי הוא כבר מציין בעקבות ההכתרה עד כמה היה מצבו של עוג עגום ומעורר רחמים, שהרי הוא מוכרח לעבור לגור בחוץ.⁹⁷ גם מסיום בית זה עולות תחושות לא פשוטות. המשורר, בדיבור משולב עם הקהל הצופה בהכתרה, כמו 'עובר בקלות יחסית לסדר היום' על הסיטואציה העצובה: "זה קצת מטריד אמרו ברחוב / אך אין דבר הוא מלך טוב". האמירה הכמו-אגבית לא מאפשרת להתעלם מן הביקורת שמעלה אלתרמן כלפי הקהל, שהרי הקהל מתנכר לעוג. לא עוג הוא זה שעומד בראש מעייניו של הקהל המתלונן "זה קצת מטריד", אלא מטרידה את הקהל העובדה שעוג 'נמצא ומפריע למרחב הציבורי'. תחושה קשה עולה גם מן הקשר הסמוי הנרמז בין עוג היושב בחוץ לבין הסוגיה התלמודית העוסקת בטומאת פתחי המתים.⁹⁸ הסוגיה עוסקת באדם מת שעד שמוציאים אותו מביתו, כל פתחי הבית שמהם אפשר להוציאו נחשבים טמאים. עוג מוצג בסוגיה כמקרה יוצא דופן, שכן בשל גודלו העצום היה אפשר להוציאו מפתח אחד בלבד, ולכן רק פתח זה נחשב טמא. הסוגיה מסתיימת בקביעה "משמע שהולכים אנו בכל אדם לפי שיעורו שלו, ולא לפי השיעור הרגיל". אם ננכס את

מנוחם". (השיר התפרסם לראשונה בכתב העת גזית בשנת 1936 והיה אחד משלושה השירים היחידים מהתקופה הקודמת ל'כוכבים בחוץ' שנכנס לקובץ). לעומת זאת בשירו "דצמבר" שנכלל בשירי 'רגעים' שפורסם לראשונה בעיתון 'הארץ' ב-18.12.1934 בעמ' 2, מתואר החורף בצורה נעימה: "ומיץ סגריר מתוק חמוץ / מושך מבית אלי חוץ".

92 על הקשרים והמתחים בין השניים ראו הלפרין, ח. (2018). הטור האדום: שירי העת והעיתון. הקיבוץ המאוחד ומרכז קיפ לחקר הספרות העברית אוניברסיטת תל-אביב: תל אביב. (להלן: הלפרין).

93 על חיבורו של זמר זה ראו הלפרין, עמ' 186 בעיקר.

94 ראו להלן שמיר, הערה 86.

95 הפירוש המילולי הוא עין (בבחינת סינקדוכה לבן) הלוועג לאב וליקתה (לדברי רש"י הקמטים לצידי עין האם) - עין כזו ינקרו אותה העורבים ובני הנשר יאכלו אותה. והינה, בן הנשר הוא הפוגע בעוג המזולזל, ולו לכאורה, בהוריו.

96 וראו בבלי, שבת נד ע"ב: "ואין העגל יוצא בגימון" מאי עגל בגימון? אמר רב הונא: בר נירא. אמר ר' אלעזר מאי משמע דהאי גימון? לישנא דמיכף דכתיב 'הלכוף כאגמון ראשו'. (ישעיהו נח, ה). משמע: יש ללמד את העגל מצעירותו 'לכוף ראשו' כדי לכבד את המבוגרים ולדעת 'למשוך בעול'.

97 גם ציון העובדה כי עוג יושב ב'כיכר' עשויה לרמוז ל'כיכר העיר' שבה הוצאו אנשים להורג לא אחת בתקופות קדומות. הביטוי 'להוציא לכיכר העיר' משמש אף בימינו מטפורה לעשיית 'לינין' באדם.

98 בבלי, עירובין ל ע"א: "עוג מלך הבשן או ענק כיוצא בו שמת פתחו כמלואו שאם מת אדם בבית ולא ברור מהיכן יוציאוהו כל הפתחים טמאין, שמא יוציאוהו מכל אחד מהם חוץ מפתחים קטנים ביותר שאי אפשר להוציאו בהם. ואמר רבי שמעון בן אלעזר שענק כעוג מלך הבשן פתחו המטמא הוא רק בפתח כזה שיוכלו להוציאו בו. משמע שהולכים אנו בכל אדם לפי שיעורו שלו ולא לפי השיעור הרגיל".

הקביעה ההלכתית לשירו של אלתרמן הרי כיוון שעוג גבוה ביותר, יש לנהוג כלפיו "לפי שיעורו" ולהושיבו בחוץ, קביעה טרגית למדי. אין ספק שההרמוז מהווה גם רמז מטרים למותו הקרב של עוג שיוצג בהמשך השיר: בעוד שבחייו היה הכרח להתגמש עם עוג ולנהוג בו "לפי שיעורו" (לא תמיד לטובתו), הרי במותו הוא נשאר בודד ואף מיותר ככל האדם. בכית החמישי ממשיך אלתרמן לתאר באופן מטונימי את תהליך התבגרותו והזדקנותו של עוג, ואף כאן באופן מרגש ומעצב גם יחד. בדידותו של עוג מוצגת במפורש: "מאז נשאר בודד הוא". אומנם אלתרמן מנסה גם בשלב הזה, אולי עבור קוראיו הצעירים, לרכך את תחושת הבדידות באמצעות אמירה הומוריסטית/ היפרבולית נוספת המתארת, בדומה לבתים הקודמים, את הצמיחה לאין סוף "הוסיף אפילו וצמח", אך נדמה שבשלב הזה כבר אי אפשר להתעלם מכך שתהליך גדילה זה 'היה קצת לא נעים'.

בדידותו של עוג מוצגת כך: "מאז נשאר בודד הוא אך / ראשו לא שח". לטעמי ניסוח זה אף הוא יש בו הד לפחות של שני טקסטים מכוננים. הקביעה כי "ראשו לא שח", ודאי במדינת ישראל של שנות השבעים, מזכירה את שורת הפתיחה של 'שיר הפלמ"ח':⁹⁹ "מסביב יהום הסער / אך ראשו לא יישח"¹⁰⁰ כלומר עולה כאן הצורך להתגבר על הפחד. אותה קביעה מצויה בזיקה ל'שיר שמח', שכתב ידו ומעריצו של אלתרמן, יעקב אורלנד. אורלנד כתב את שירו בשנת 1954, לבקשתו של מי שהיה אז ראש הממשלה, משה שרת, במטרה לעודד את הציבור בארץ בעקבות הרצח במעלה עקרבים.¹⁰¹ השיר, שהפך מייד עם פרסומו לאחד השירים הפופולריים ביותר בארץ, נפתח במילים אלה: "אם גם ראשו שח ועצב סובבנו". בשירו של אורלנד מוצג היין כפתרון לעצב ולקושי הרב.¹⁰² מבחינה דקדוקית שירו של אלתרמן קרוב יותר לשירו של אורלנד, אך נדמה כי הקשר בין שירו של אורלנד לשירו של אלתרמן קיים גם מבחינת העניין. בשיר הפלמ"ח נאמר שאל לראש לשוח מפחד וחשש, בשירו של אורלנד היין בא לחפות על עצב. אך אצל אורלנד הראש שח באופן מטפורי בגלל עצב לאומי, והיין אמור לעודד את הציבור, ואילו אצל אלתרמן ראשו של עוג אינו שח באופן ממשי, ומשום שהוא אינו יכול להתכופף, הוא מעורר עצב ולא שמחה.¹⁰³ לטעמי גם בבית הזה, כמו בבית השלישי, יש הד לעניין השתייה והשכרות שכל כך מזוהים עם דמותו של אלתרמן. גם בהמשך הבית שבו מוצג עוג המבולבל יש הד לתחושת הבלבול שיוצר היין. אלא שבבית זה הבלבול שעוג חווה אינו תוצר של שתיית יין, ולא בלבול בין ההורים לילדים, אלא בלבול של עוג בראיית המציאות, שמתפרש על ידי הקהל כתהליך דמנטי המקרב את סוף העלילה: "מידי פעם בחצות היה מכריז חמה זורחת". כמוכן שהבלבול משרת טוב, את ההיפרבולה וההצגה הפנטזיונית של עוג הנתפס כמי שעוסק בהבלים ושהכרזותיו חסרות השחר קשורות לגובהו ולתמימותו.¹⁰⁴

הבית השישי והאחרון מציג את הטרגדיה של עוג באופן בולט ביותר. מותו של אותו מלך יכול היה להיוודע לבני העם רק בתיווכו של משרת זקן ורועה. הרי לכאורה 'מעשית' צריך היה להישלח אדם צעיר לוודא את מצבו של עוג, שכן אדם צעיר היה יכול לטפס בקלות בסולם. בחירתו של אלתרמן בזקן ורועה מדגישה את הבדידות והמיותרות של אותו המלך, והיא משמשת אף כסינקדוכה לזקנה בכלל, ולטעמי, לתהליך חילופי דורות שאלתרמן רומז אליה בין השורות לכל אורך השיר. הבית טבול כולו באירוניה מרה המתחדדת בעזרת ניגוד חריף: "כן זה היה סופו המר / נאמר כשבח והלל לו". אין ספק שסיום הבית מוכיח כי למרות הניסיון להקל ראש' בנוגע לדמותו של עוג: "עכשיו אין אנשים כאלה",¹⁰⁵ ומיותרותו של עוג, כמו גם של הדור הקודם שאליה משתייך אלתרמן - עולה בסוף השיר הטרגדיה במלוא עוזו: "אולי הם לא דרושים בכלל".¹⁰⁶

99 את שיר הפלמ"ח חיבר זרובבל גלעד והלחין דוד זהבי בשנת 1942. השיר הודפס לראשונה ביוני, שנת 1943, בעיתון 'במעלה'.

100 אסף, ה. (28 פברואר 2011) עונג שבת (עונ"ש). מסביב יהום הסער: מקורותיו הרוסיים של שיר הפלמ"ח. אוזור מתוך http://onegshabbat.blogspot.com/2011/02/blog-post_7287.html בונה במאמרה מציגה שימוש דומה של אפרים סידון באלוהיה לראשו שח' אך בונה, ובצדק, מזכירה רק את שיר הפלמ"ח (ראו בונה, עמ' 39). נדמה כי כמו אצל סידון אליבא דבונה גם כאן ניתן לראות יסוד אירוני ולא רק קומי.

101 לפרטים על שיר זה ראו (אין מחבר. אין תאריך) שיר שמח. אוזור מתוך <https://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=1932>

102 כמוכן שאורלנד נסמך על הפסוק מתהילים קד, ו: "יִינֵן יְשֻׁמַח לִבָּב אֲנֹשׁ לְהַצְהִיל פְּנִים מִשְׁמֶן וְלֶחֶם לִבָּב אֲנֹשׁ יִסְעֵד".

103 הרצברג, אולי מתוך חוסר זיהוי האלוהיה, רואה ברמיזה זו "סימט צלילית נעימה", לדעתי ראייה כזו "מפספסת" את עומק האלוהיה וכונתה.

104 הבלבול לכאורה של עוג ממכיר לב, כמוכן. הוא מעורר בקורא אסוציאציה לדמות המזכירה את 'גימפל תם' של באשוויס. אדם טוב, אך נאיבי ואפילו חסר דעה.

105 הרצברג מעירה בנוגע לסיום השיר: "הספר מציע מעין 'נחמא פורתא' [...] והמשורר מוסיף - על דרך החיבה, ואולי אפילו חבל שאין אנשים כאלה בימינו, שהרי אילו היו, הייתה עומדת לפנינו הזדמנות כבירה ל'הוכיח' שאיננו כה מוגבלים כסובבים את עוג, אשר לא הצליחו להביא אותו". לטעמי, קריאת השיר בדרך זו מחמיצה, לחלוטין את העומק הטרגי העולה מן השיר ולא ניתן לקרוא אותו כך מתוך התעלמות מצער העולם העולה מן הסיום. הסיום הזה אינו מאפשר, לדעתי, הבנה 'אופטימית' נוסח זו שרואה הרצברג בשיר. בשום אופן אין להקל ראש בטרואיות הכלולה בסיום.

106 הפנייה בלשון רבים עשויה להתקשר ל'ריבוי המלכות', אך כמוכן גם למקומם של הזקנים בחברה באופן כללי שהופכים ל'חסרי ערך' וחייהם הופכים לחסרי משמעות, ושוב, לטעמי ל'דור הספרותי' שאליה משתייך אלתרמן המפנה את מקומו בהדרגה לדור צעיר יותר.

מקומם של גאונים עם שינוי העיתים

נרמה כי הקריאה של השיר שהצעתי במאמר זה לא רק אפשרית, אלא כמעט הכרחית. אין ספק כי אלתרמן מציג כאן תהליך שבו "דור הולך ודור בא". כל עוד היה אלתרמן בשנות הארבעים משורר צעיר במלוא אוננו, אב לילדה צעירה, הוא ובני חבורתו חשו במלוא גדלותם שיש: "ניגוד אינטרסים אינהרנטי בין בעלי הסמכות המבוגרים, הרוצים להרביץ בבניהם תורה, לבין הקוראים הצעירים, הרוצים ליהנות".¹⁰⁷ בזמנו הם חשו כי: "המשורר והילדים מייצרים את הבדיחות וצוחקים מהן. המחנכים נשארים בחוץ, ולא פעם הבדיחה היא על חשבונם".¹⁰⁸ אך בסוף ימיו מצא אלתרמן את עצמו עומד מהצד האחר של המתרס. בנקודת זמן זו כשהוא מעלה את השאלה הכמו-פילוסופית: האם אנשים כמו עוג מיותרים בעידן המודרני? הופכת השאלה לאירונית והיא טבולה אף בהרהור רפלקטיבי טרגי של אלתרמן על מקומו. הרהור הנוגע במצבו המתערער כאושיית התרבות מספר אחת בארץ, וכן במעמדו הלא ברור כאב, שעסק רוב חייו בחיפוש אחר האומנות, אולי במחיר ויתור על תפקידו כאב לבתו. בנקודת זמן זו, סמוך לפטירתו, לא ברור לאלתרמן האם בזמננו דמויות כמו עוג או כמותו נחוצות עוד או, במילותיו של אלתרמן עצמו באחד מטוריו השביעיים:¹⁰⁹ "שיינה שיינדל ... שיחקנו קומדיה נצחית אך גמרנו אחרת, אחרת". סופו העגום של עוג המלך עצום הממדים, מצוי לדידו של אלתרמן בזיקה לדמותו שלו ולסופו העגום כמלך השירה העברית שאיבד את כס מלכותו.

107 דה, עמ' 73.

108 שם.

109 "מכתב של מנחם מנדל", 'הטור השביעי', דבר, כ"ד באדר תש"ה (9.3.1945), עמ' 2. אוהור מתוך http://jpress.org.il/Olive/APA/NLI_he b/?action=tab&tab=browse&pub=DAV&_ga=2.235432836.460668163.1530516564-1203983503.1525344488#panel=document